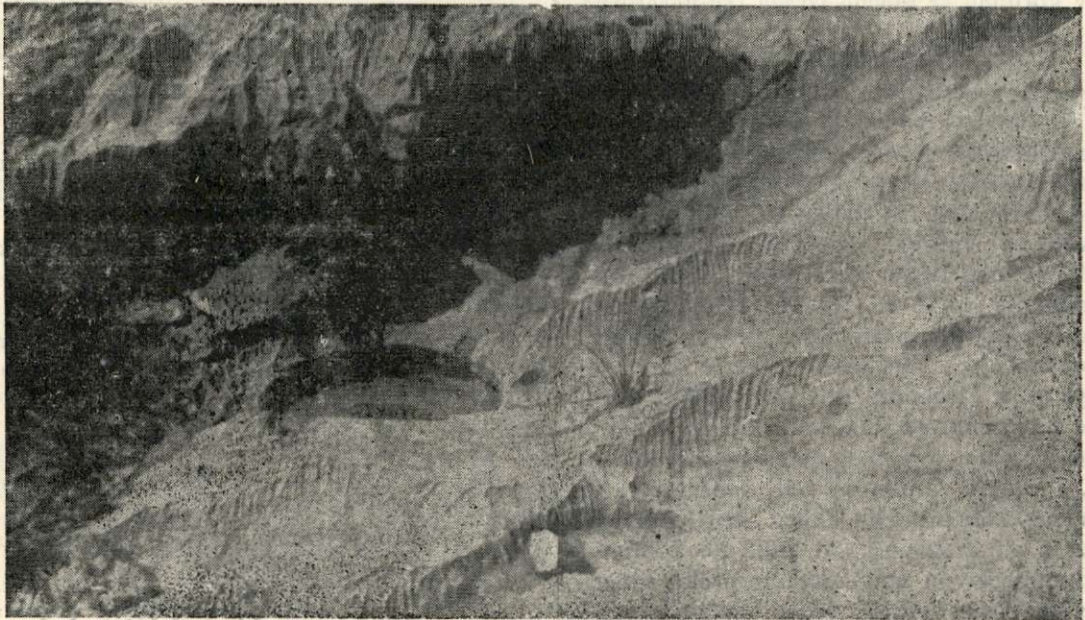

Škavnica - kraška mikroreliefna oblika

Pri proučevanju matičnega Krasa se mi je že pred leti nabralo precej gradiva tudi o drobnih površinskih oblikah in domačih imenih zanje. Med njimi so posebno svojstvene lepo oblikovane skledice, ki so v celoti izjedene v položna živoskalna tla tako, da morejo držati vodo, kar je tudi njihova osnovna karakteristika. Morda vzbujajo prav zato še posebno zanimanje, čeprav so razmeroma zelo majhne. Saj so namreč edina oblika na kraškem površju, ki drži vodo. Vododržen pa je

(korozijska kotlica, skalna kotlica, kraška kotlica; skalna jamica, kamenita jamica, vodna jamica; kamenica, skalba, škavnica; skalna ponvica, kraška ponvica, korozijska ponvica; skalna vdolbinica, korozijska vdolbinica, dnička ipd.).

Nekaj dogodkov iz zadnjega časa me je spodbudilo, da glede te reliefne oblike pišem že sedaj, čeprav zaenkrat bolj v terminološkem smislu, ker ustrezna proučevanja še niso zaključena. Najprej je bil to nesporazum, ki se mi je nedavno pri-

Slika 1 — Tipično oblikovana škavnica: okrogla, plitva in spodjedenega oboda. S premerom med 20 in 30 cm ter globino 5 do 6 cm je tipična tudi po velikosti. Na sliki so vidne še druge škavnice v različnih razvojnih fazah (Šempolaj na Krasu).

apnenec le, če je brez kakršnih koli razpok. Ker je takega malo, tudi skalne skledice niso posebno velike in pogostne. Najčesče so dolge dva ali tri decimetre, večje pa so precej bolj redke. Po obliki so skledice navadno okrogle ali ovalne. Predvsem pa je zanje karakteristično, da so široke in plitve, pravcate ponvice (slika 1). Globoke so navadno le nekaj centimetrov, tako da je razmerje med dolžino in globino največkrat 5 : 1. Posebno karakterističen pa je spodjeden rob in so zato pri dnu širše. S previsnim obodom močno spominjajo na posebno vrsto antičnih posodic.

V naši literaturi jih omenjajo le mimogrede in domala vselej z drugačno oznako, tako da je precej nejasnosti že glede imena samega. Doslej sem naletel na več ko desetino imen, s katerimi se skuša označiti eno ali drugo njihovo značilnost

petil v razgovoru s kolegom, ko sva za zgoraj opisani pojav uporabljala različni oznaki. Šele kasnejše pojasnjevanje je pokazalo, kaj sva v mislih pravzaprav imela. Druga vzpodbuda je bila trditev, ki sem jo nedavno čul, da je namreč srbohrvatska kamenica (1, 2) najbolj primerna in nazorna oznaka za to kamenito ponvico, češ da je izdolbljenost v kamnu njena bistvena poteza in da je beseda hkrati tudi domača, slovenska. Najbolj pa me je spodbudil Kunaver (3) s svojim terminološkim sestavkom o drobnih reliefnih oblikah visokogorskega krasa, kjer omenja tudi te reliefne forme in pravi „da se bo glede termina zanje težko odločiti, ker jih lahko različno imenujemo. Poleg izraza skalne kotlice, bi jim lahko rekli še korozijske kotlice, kraške ponve ali pa morda tudi kraške

kotlice. Morda pa se bo zanje — tako namreč nadaljuje — našlo slovensko ime, kar bi bilo najbolje.“

Pri terenskem proučevanju na Krasu sem se večkrat prepričal, da pravijo Kraševci tem skalnim skledicam škavnica. Ker gre za matični Kras, imajo imena, ki so tam domača, še poseben pomen. Toda škavnica ni doma le na Krasu. Poznajo jo tudi v Slovenski Istri, na Pivki in Trnovskem gozdu, prav tako pa tudi na Notranjskem in Dolenjskem krasu ter v Beli krajini. V Sloveniji je torej živa na vsem kraškem ozemlju. Razlike med posameznimi pokrajinami so le v izgovorjavi, saj slišimo razen škavnica tudi še škavna in skavna oziroma škaunica, škavbica, škauba, škalba, škavla in podobno.

Vse te besede prihajajo nedvomno od skala (4), ki se ponekod narečno izgovarja škala. Odtod tudi zelo številna ledinska imena, na primer Škala, Skalce, Nad Skalo, Na Skalcah, Škalčna pot, Velika in Mala Škala, Škale, pa bodi na Notranjskem, Dolenjskem ali Štajerskem.

Vdolbinica v skali je tedaj skalnica, narečno pa škaunica oziroma škavnica. Pomensko je torej izraz povsem enakovreden sh. kamenici. Oba namreč naglašata, da gre za pojav v kamnu oziroma v skali.

Besede škavnica Slovenski pravopis ne omenja, prav tako tudi Pleteršnik ne. Pač pa pozna pravopis skalnico kot hidronim (= voda v skalah) in toponim Skalnica za Sv. Goro pri Gorici. Za slednjo pa je videti, da se je to ime šele kasneje preneslo na Goro. Bodisi od njenega soskega pobočja, kjer so zares lepe škavne ali od močnih kraških izvirov ob vznožju. Zato ni docela jasno, ali je dobila Sv. Gora ime po škavnah, po izvirih v skali, ali po svoji goli, skalnati podobi.

Na slovenskem krasu, bodi primorskem, notranjskem ali dolenjskem, pa škavne kot ledinska imena niso tako redke, na primer Velike Škavne pri Brjah na Krasu, Škavba pri Trebnjah, Razdrta Škavna pri Lokvi, Pri Škavbcu blizu Dolenjskih toplic, Škavba pri Zapodjah in Škavna pri Dragatušu v Beli krajini. Še več pa je tovrstnih imen, ki označujejo različne ledinske enote: gozd, pašnik, travnik, gmajno ali njivo. Ponekod moremo še ugotoviti, da so poimenovali te enote po škavnah, drugod pa zveza ni več jasna. Morda so bile škavne medtem pozabljene, uničene ali pa gre za prenos imena, kar je pri topografskem poimenovanju pogost pojav. Zdi se, da velja to zlasti za izvire, ki pritekajo neposredno iz žive skale. Bezljaj (4) navaja razen studenca Skalnik v Polšniku tudi še ponikalnico Škavba v Mačjem dolu pri Veliki Loki ter studenec Škavla v Hrastu in izvir Škavle v Beli krajini. Hkrati omenja, da so tovrstna ledinska imena razširjena predvsem „v pasu Novo mesto — Trbovlje — Logatec“.

Škalbo ali škalbo kot živo ime za „globel, v katero se nabira voda“ prvi omenja Badjura (5). Zal ne navaja, kje jo je slišal. Da je v enakem pomenu živa v okolici Postojne, pa omenja Gams (6).

Na Krasu označujejo manjše, do dva ali tri decimetre velike skalne skledice za škavnice, medtem ko pravijo večjim, navadno nad pol metra velikim, škavne. Zanimivo, da med ledinskimi imeni deminutivnih oblik nisem zasledil. Očitno so le škavne tiste, ki so za domačine markantne in pomembne hkrati. Škavne, ki držijo po več deset litrov vode, so bile na Krasu za časa nekdanjega ovčarstva zelo pripravne za napajanje drobnice. Skrbno so jih čuvali in štitali pred soncem, da voda ni prehitro izhlapela. Marsikje so s kraško ilovico zvišali nižje dele oboda, da so držale več vode. Največkrat je ravno po takih škavnah dobila ime bližnja okolica, pašnik, travnik ali gozd.

Blizu Kostanjevice na Krasu služi za napajanje divjadi obsežna škavna, ki je po velikosti pravcato korito, dolgo več ko dva metra (slika 2). Velike škavne so še pri Brjah, Kosoveljah, Lokvi, Lipici in še kje. Velike skalne kotlice (to je škavne), dva in več metrov široke, omenja z visokogorskega krasa tudi Kunaver (7). Pravzaprav je škavnica in škaven veliko več kot si navadno mislimo. O njihovi razširjenosti imamo največkrat napačni vtis zato, ker so škavnice navadno na bolj skalnatih, bolj razjedenih in zato tudi bolj odročnih legah.

Terminološko se škavnica-škavna odlikuje po treh zelo pomembnih svojstvih. Prvič, zelo nazorno nam označuje bistvo te drobne reliefne oblike, namreč njeno genetično navezanost na živo skalo. Drugič, gre za domačo še živo besedo, ki se dokaj enotno pojmuje, namreč kot vdolbinica z vodo v živi skali. In tretjič, znana je še v vseh slovenskih kraških pokrajinah. Mogli bi sicer izbirati med škavno in škalbo. Toda škavna je bolj pripravna, ker za škalbo deminutivna oblika ni v navadi. Glede pisave škavnica-škavna ali skalnica-škalna pa predlagam, da uporabljamo prvi dve, ker bi pri drugih dveh — če bi bili glede knjižnega jezika dosledni — morali pravzaprav pisati skalnica-skalna, kar pa je že močno oddaljeno od sedaj žive oblike.

Pojmovno in terminološko sta tu še dva problema. Skalne vdolbinice ne nastajajo samo na zakraselem površju temveč tudi drugod, na primer v kraških jamah in to na tleh, stenah ali stropu, nastajajo pa tudi ob morski obali in v rečnih koritih. Pri tem gre sicer za sorodne a vendarle različne oblike in za različno genezo. Zato s pojmom škavna ne moremo ustrezno zajeti vseh teh oblik, pa tudi prave potrebe ni, ker imamo zanje, vsaj za nekatere, na primer drasle, posebna imena. Izraz škavnica naj bi obdržali le za vdolbinice na kraškem površju in za tiste v tleh kraških jam, ki so v zvezi s stoječo vodo tako kot one na površju, torej nedvomno rezultat korozijskih procesov. Take jamske škavnice so na primer v začetnem delu Skocjanskih jam.

Glede dosedanjih izrazov, ki se skušajo vpletati za škavnico, pa velja predvsem to, da so eni po svojem pomenu preohlapni, medtem ko so

drugi, zlasti glede genetične opredelitve pojava, preozki.

Pri doslej najbolj pogostnem izrazu — korozijska kotlica — je nevsučno to, da se uporablja v zelo širokem smislu; ne le v pomenu škavnice temveč tudi za druge, zelo različno oblikovane in različno nastale vdolbine v kraškem podzemlju, ki največkrat niti ne nastajajo na tleh kot zaprte oblike temveč predvsem na stenah in stropovju jam. Razen tega je pri vseh teh kotlicah sporna tudi geneza. Saj diskusije o njihovem erozijskem oziroma korozijskem poreklu še vedno niso zaključene. Če bi hoteli obdržati ta izraz kot skupno

zadnjem času načrtno usmerja v proučevanje mikroreliefa. Da je bil ta doslej zanemarjen, je deloma umljivo spričo njegovih neznatnih dimenzij ne pa tudi spričo njegove splošne razširjenosti. Danes pa se skuša ravno s pomočjo drobnih reliefnih potez osvetliti v marsičem še vedno sporno strukturo morfofenetskih procesov, kar velja posebno za kraški relief. V okviru teh morfofenetskih študij dobivajo drobne kraške oblike močno na pomenu.

Da je bil mikrorelief zanemarjen, spoznamo že po tem, da njegova terminologija tudi drugod po svetu še ni ustaljena in dognana. Pri nemških

Slika 2 — Velika in z vodo stalno napolnjena koritasta škavna, dolga več ko 2 m. Korozijsko dinamiko pospešuje v njej nakopičen organski svet, živ in odmrl, ki je bogat vir biogenega CO₂ (Hudi log na Krasu).

ime za različne vrste in različne oblike vseh živalskih kotanj — taka oznaka je namreč potrebna — potem bi bolj kazalo uporabljati izraz skalin kotlice, kamor bi prištevali tudi one v rečnih koritih in v morski brežini. Za posamezne vrste teh kotlic pa bi uporabljali določnejše oznake. Ena od teh je tudi škavnica.

Glede na genezo bi sicer v načelu mogli govoriti o korozijskih in erozijskih kotlicah. Ker pa se pri tvorbi oba procesa pogosto prepletata, bi se morali najprej dogovoriti, kdaj poimenujemo obliko po enem, kdaj po drugem. Če jo bomo imenovali po prevladujočem procesu, se bo treba dogovoriti tudi glede meritvenih metod.

Ne sme nas začuditi, da o drobnih reliefnih oblikah še nimamo dognane in ustaljene terminologije in da ne poznamo dovolj domačih imen zanje. Sodobna geomorfologija se namreč šele v

geomorfologih prav tako ni enotnosti in uporabljajo na primer za škavnico več oznak: Trichterkarren (8), Napfkarren (9), Nischenkarren (10), Lösungsnischen (11) itd. Bögli, eden najbolj znanih tovrstnih raziskovalcev, je začel uporabljati sh. kamenico (12) in ni izključeno, da bodo oznako sprejeli v mednarodno literaturo.

Tokrat smo očitno zamudili priložnost, da bi domače ime s klasičnega krasa pravočasno posredovali mednarodnemu znanstvenemu krogu, ki bi ga nedvomno sprejel. V nenaseljenem visokogorskem alpskem svetu, kjer škavnice še največ proučujejo, domačih imen ni, medtem ko so na našem obljudenem kraškem ozemlju enako razširjena kot druga kraška imena, ki so v preteklosti našla pot v mednarodno kraško terminologijo. Glede imena kamenica je videti, da ga je Bögli na hrvaškem krasu sam odkril, podobno kot so

tuji raziskovalci odkrivali naša domača kraška imena tudi že v preteklosti!

Ob vsem tem gre še za naslednji problem: Škavnice se tudi med seboj razlikujejo in je videti, da gre za več tipov oziroma podtipov. Pri tem ne gre le za različne razvojne stadije temveč tudi za učinke različnega prirodnega okolja, v katerem so nastale. Že na našem krasu ugotavljamo, da so razen celih škavnic tudi odprte. Pri slednjih je del oboda znižan in škavnice vode ne drže več. Ene in druge pa so le dve razvojni obliki istega procesa. Tem drugim pravijo na Krasu razdrte škavnice. Oznaka se mi zaradi adjektiva, ki ponazarja bolj mehanične kot kemične učinke, ne zdi posebno primerna. Ustrenejši bi bil izraz odprta škavnica. Ta pa ni vselej rezultat starejšega stadija, temveč se morejo škavnice že od vsega začetka razvijati polkrožno, odprto.

Medtem ko so škavnice na Dinarskem krasu v bistvu enotnega tipa in moremo razlike glede sekundarnih znakov posebej opredeliti (ovalne, koritaste, spodjedene, odprte), pa se zdi, da so škavnice švicarskih in nemških Alp v marsičem drugačne.

Po opisu in fotografijah sodeč so tako imenovane Trichterkarren (8) dejansko posebnega, lijakastega tipa in to oznako zaslužijo. Tudi Nischenkarren oziroma Fusstritten (10) dejansko spominjajo na niše v steni oziroma na delne odtise stopal. Od škavnic dinarskega krasa pa se razlikujejo tudi po tem, da so globlje in na bolj nagnjenih tleh ter so brez previsnega roba in le enostransko razvite. Gre prazaprav za posebne oblike, ki so znane tudi iz našega visokogorskega krasa in jih Kunaver (3) označuje kot polkrožne korozijske izjedanine. Zanje je karakteristično, da so pretežno na bolj nagnjenem svetu, tudi do 30° naklona, medtem ko so škavnice praviloma na ravni ali vsaj zelo položni podlagi.

In slednjič še o genezi škavnic. Opazovanja kažejo, da kemično razjedanje apnenca že na manjši, čeprav na videz homogeni skalni ploskvi, ni povsod enako. Različno je po intenzivnosti in usmerjenosti. Kjer pride zaradi te selektivne korozije do lokalno bolj dinamičnega in koncentrično usmerjenega izjedanja, se apnenec hitreje uničuje in začinja nastajati vdolbinica. Proces se pospeši, ko začno učinkovati na podlago tudi še kisline, ki jih ustvarjajo v teh nastajajočih miniaturnih depresijah nabirajoče se organske snovi (listje, mah, lišaj, alge, prst).

Oblika škavnice kaže, da gre sicer za lokalno koncentrirano korozijo, ki pa v vdolbinice hitreje širi kot pogloblja. Učinki bočne korozije se uveljavljajo zlasti v starejših razvojnih stadijih. Škavnice so najbolj prepričljive korozijske mikroreliefne oblike in hkrati tudi najbolj monogenetske narave. V podrobnosti je seveda tudi njih geneza precej zapletena, kar velja zlasti za posamezne razvojne faze in za učinkovanje glede atmosferskega oziroma biogenega CO₂. Po Rogliču (2) naj bi bile škavnice sploh rezultat biokemičnih pro-

cesov, kar pa za one v podzemlju in visokogorju ne more veljati.

Nekateri pripisujejo škavnicam zonalnost (10). V Alpah naj bi bile predvsem v pasu med 1900 in 2250 m. Proučevanja pri nas pa kažejo, da se raztezajo škavnice od morske obale do najvišjih delov naših Alp. Toda glede na to, da so razvite v mediteranskem, kontinentalnem in visokogorskem podnebju, je med njimi tudi marsikatera razlika. V visokogorski klimi so navadno globlje in bolj lijakaste, v mediteranski pa bolj plitve in bolj spodjedene robov. Take poteze in razlike dajejo škavnicam večji pomen kot bi ga sicer imele glede na svojo velikost. Večji pomen imajo zato, ker morejo s svojimi klimomorfogenetskimi potezami prispevati k razumevanju kraške morfogeneze in kraškega reliefa nasploh.

Škavnice so tudi na pokritem krasu, kakor sklepamo po redkih primerih, ki smo jih našli na umetno razgaljenih škrapljah. Od onih na golih tleh se razlikujejo po blagih in gladkih oblikah, brez kakršnih koli ostrih robov ali spodjedene oboda.

Izjemoma se razvijajo škavnice tudi na silikatnih kameninah (13). Zelo lepa primera dveh škaven (wather pit) na granitu sta prikazana v Demekovi študiji (14).

Škavnice štejejo nekateri za eno izmed oblik škrapljastega površja. A glede na to, da so prve rezultat stoječe vode in radialno usmerjene korozije, medtem ko so škraplje delo linearne odtokajoče vode, so škavnice tudi genetično samostojna mikroreliefna oblika.

LITERATURA

- (1) J. Cvijić, Geomorfologija, Beograd, 1926.
- (2) J. Roglič, Zaravni na vapnencima. Geografski glasnik, Zagreb, 1958.
- (3) J. Kunaver, Terminologija visokogorskih kraških oblik, Geografski vestnik, Ljubljana, 1962.
- (4) F. Bezljaj, Slovenska vodna imena, II, Ljubljana, 1961.
- (5) R. Badjura, Ljudska geografija. Ljubljana, 1953.
- (6) I. Gams, Meritve korozijske intenzitete v Sloveniji in njihov pomen za geomorfologijo. Geografski vestnik, Ljubljana, 1963.
- (7) J. Kunaver, Visokogorski kras v vzhodnih Julijskih in Kamnških Alpah. Geografski vestnik, Ljubljana, 1961.
- (8) A. Bögli, Probleme der Karrenbildung. Geogr. Helvetica, 6, Bern, 1951.
- (9) Speläologisches Fachwörterbuch, Wien, 1965.
- (10) K. Haserodt, Untersuchungen zur Höhen- und Altersgliederung der Karstformen in den Nördlichen Kalkalpen, Münch. Geogr., 27, 1965.
- (11) J. Lechner, Neue Formen des Hochgebirgskarstes im Toten Gebirge. Mitt. Höhlenkomm., Wien, 1953.
- (12) A. Bögli, Kalklösung und Karrenbildung. Z. f. Geom., S 2, Berlin, 1960.
- (13) D. Gavrilović, Kamenice na magmatskim stenama Jugoslavije, Zb. Geogr. inšt. PMF, XXI, Beograd, 1966.
- (14) J. Demek, Slope development in granite areas of Bohemian Massif, Z. f. Geom., S 5, Berlin, 1964.
- (15) D. Gavrilović, Kamenice — mali korozivni oblici na krečnjaku, gl. sop. geogr. dr., XLIV, 1, Beograd, 1964.